

بررسی اثرات کوتاه‌مدت اجرای طرح هدفمندسازی یارانه‌ها بر وضعیت کشاورزی روستاییان شهرستان نیریز (مطالعه موردی: دهستان آباده طشک)

حمید جلالیان^۱: استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
صدیقه هاشمی: کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران
جعفر یعقوبی: استادیار اقتصاد کشاورزی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

چکیده

اعطای یارانه یکی از سیاست‌های اقتصادی است که با هدف حمایت از تولیدکنندگان یا مصرف‌کنندگان به شیوه‌های متفاوتی در بسیاری از کشورها به اجرا درمی‌آید. این تحقیق تأثیر اجرای طرح هدفمندسازی یارانه‌ها بر هزینه و درآمد کشاورزان روستایی در شهرستان نیریز از توابع استان فارس در کوتاه‌مدت را مورد بررسی قرار داده است. روش تحقیق، توصیفی بوده و اطلاعات لازم با استفاده از پرسشنامه و به روش پیمایشی گردآوری شده است. بدین منظور، ۲۵ سؤال در طیف لیکرت پنج سطحی در پرسشنامه قرار داده شد. روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات متخصصان، و پایایی آن با استفاده از پایلوت تست و محاسبه آلفا کرونباخ (۰/۸۸) تأیید شد. جامعه آماری شامل ۱۴۶۸ خانوار کشاورز بود و ۲۶۴ نمونه با استفاده از فرمول کوکران تعیین گردید. تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز با استفاده از آزمون‌های t (مستقل و وابسته) و فریدمن برای تشخیص همبستگی میان متغیرهای تحقیق صورت گرفته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که: اجرای طرح هدفمندسازی یارانه‌ها - حداقل در کوتاه‌مدت - بطور معنی‌داری منجر به افزایش هزینه‌ها و کاهش درآمدها شده است. مقایسه هزینه‌های تولید با استفاده از آزمون t مستقل نشان داد که به جز هزینه تولید گندم، هزینه تولید ذرت و جو بعد از هدفمندی یارانه‌ها با احتمال ۹۹ درصد بیشتر از قبل بوده است. همچنین، مقایسه درآمد حاصل از چهار محصول در دو دوره نشان داد که به جز درآمد حاصل از کشت کلزا، درآمد سایر محصولات به طور معنی‌داری در بعد از هدفمندسازی نسبت به قبل کاهش یافته است. به دلیل افزایش هزینه‌های سوخت، ماشین‌آلات و نهاده‌ها بعد از هدفمندسازی، طبق آزمون فریدمن، شاخص استفاده از نهاده‌ها و ماشین‌آلات با میانگین رتبه‌ای ۳/۰۸ از مطلوبیت عددی برخوردار بوده و نشان دهنده‌ی به کارگیری حساب شده و کارآمد این نهاده‌ها است.

واژه‌های کلیدی: هدفمندی یارانه‌ها، توسعه روستایی، سودآوری کشاورزی، آباده طشک، نیریز.

^۱ نویسنده مسئول: hamidjalalian@khu.ac.ir ، ۸۸۸۲۹۳۵۹ - ۰۲۱

بیان مسأله:

در اغلب نظام‌های اقتصادی دنیا، دولت‌ها علاوه بر فراهم نمودن بستر لازم برای تولید، وظیفه ایجاد زمینه‌های عدالت اقتصادی- اجتماعی و توزیع مجدد ثروت به نفع طبقات پایین جامعه از طریق سیاست‌های مختلف را نیز بر عهده دارند. یکی از این سیاست‌ها پرداخت یارانه است که به عنوان ابزار مهم حمایت دولت‌ها برای گروه‌های خاص جامعه انتخاب می‌شود. حمایت از بخش کشاورزی، از دیرباز در جهان به دلیل خطرپذیری بالای این بخش و نقش آن در تأمین امنیت مواد غذایی، مورد توجه بوده است. در این راستا سیاست‌های مختلفی با هدف بهبود درآمد و توزیع آن در میان کشاورزان، بهره‌وری در کشاورزی، ثبات قیمت‌ها، کمک به محیط زیست، افزایش صادرات، اشتغال و تولید به کار گرفته شده است (Hansen, 2002: 7) که توانسته تأثیرات فراوانی بر هزینه و درآمد کشاورزان داشته باشد. نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که یارانه‌های بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه بسیار پایین‌تر از کشورهای توسعه یافته است با وجودی که کشاورزی سهم بیشتری از اشتغال و تولید ناخالص داخلی در این کشورها را در بر می‌گیرد (W. Koo et al, 2006: 1220).

در ایران تصویب قانون تشکیل سیلو و اقدام به خرید و ذخیره‌سازی گندم برای مواقع بحرانی در سال ۱۳۱۱ ه.ش اولین بستر قانونی برای پرداخت یارانه را فراهم آورد. در سال ۱۳۱۵ خرید مازاد گندم زارعین به قیمت تضمینی آغاز شد و از سال ۱۳۲۱ تثبیت قیمت نان در دستور قرار گرفت. پس از پایان جنگ تحمیلی و شروع برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۷۲) دولت برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، پرداخت یارانه را در دستور کار قرار داد. در سال‌های پایانی دهه ۱۳۷۰ سیاست هدفمندکردن یارانه‌ها در پیش گرفته شد. با این حال، در سال‌های بعد حجم یارانه‌های غیرمستقیم عملاً افزایش یافت. در همه دوره‌ها چه قبل از انقلاب و چه بعد از آن، میزان و نحوه حمایت از بخش کشاورزی به تفکیک یارانه‌های مصرفی، تولیدی، نهاده‌ای و خدمات عمومی بیانگر آن است که یارانه خدمات عمومی و مصرفی بیشتر از یارانه تولیدی بخش کشاورزی بوده است (شکوری، ۱۳۸۴، ۱۴۹). در لایحه پیشنهادی دولت برای برنامه سوم توسعه، طبقه‌بندی خانوارهای متقاضی دریافت یارانه در گروه‌های کم درآمد، درآمد متوسط و درآمد بالا مطرح شد و برای افزایش یارانه خانوارهای کم‌درآمد از طریق استفاده از روش‌های درآمدی و حذف انتقال یارانه به خانوارهای پردرآمد تمهیداتی پیش‌بینی شد. از منظر کشاورزی، تا سال ۱۳۸۹، بیش‌ترین یارانه‌ی پرداختی در کشور (پس از سوخت و انرژی)، مربوط به نهاده‌های بخش کشاورزی و مواد غذایی بوده است (امینی، ۱۳۸۹: ۳۸).

در طرح تحول اقتصادی که از سوی دولت نهم و دهم جمهوری اسلامی ایران مطرح شده، یکی از مهم‌ترین محورها، هدفمندکردن یارانه‌ها برای رسیدن به اهدافی از جمله: کاهش هزینه‌های دولت، تخصیص و استفاده بهینه از منابع، شکل‌گیری قیمت‌های واقعی و افزایش بهره‌وری عوامل تولید و فرایندها می‌باشد (دبیرخانه کارگروه تحولات اقتصادی، ۱۳۸۷). هدفمندسازی یارانه‌ها دارای جایگاه قانونی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی و اجتماعی است و دولت را ملزم به اجرای آن نموده است. طبق ماده ۹۵ این قانون "دولت به منظور استقرار و ثبات اجتماعی، کاهش فاصله دهک‌های درآمدی و توزیع عادلانه درآمد در کشور، کاهش نابرابری اجتماعی و اقتصادی، کاهش فقر و محرومیت و توانمندسازی فقرا بایستی از طریق تخصیص کارآمد و هدفمند منابع تامین اجتماعی و یارانه پرداختی، برنامه‌های جامع فقرزدایی و عدالت اجتماعی را اجرا نماید". در ماده ۱۰۳ همین قانون، به کالاها و خدمات مشمول این طرح شامل؛ گندم، برنج، روغن نباتی، قند، شکر، پنیر، شیر، دارو، شیرخشک، کود، بذر، سم و حامل‌های انرژی اشاره می‌شود و اهداف آن را کاستن از سهم طبقات با درآمدهای بالا و افزایش سهم طبقات پائین از یارانه‌ها و جایگزین نمودن تدریجی طرح‌های رفاه اجتماعی به جای پرداخت یارانه بیان می‌کند. در این طرح، یارانه‌ی اختصاص‌یافته به کالاهای مصرفی از جمله حامل‌های انرژی، حذف شده و در عوض، یارانه نقدی به اقشار هدف تعلق می‌گیرد. همچنین، مقرر گردیده تا ۳۰٪ درآمدهای حاصل از هدفمندکردن یارانه‌ها (آزادسازی قیمت حامل‌های انرژی و کالاهای مصرفی یارانه‌ای) برای تجهیز زیرساخت‌های تولیدی در اختیار بخش‌های کشاورزی و صنعت قرار گیرد. بنابراین، انتظار می‌رود با هدفمندکردن یارانه‌ها، بازتوزیع درآمد صورت گرفته و سهم افراد کم‌درآمد از یارانه بیشتر شود. در واقع توزیع عادلانه درآمد بعنوان یک هدف تلقی می‌شود.

بسیاری از کارشناسان بر این باورند که اجرای این سیاست، دست کم در کوتاه‌مدت، آثار تورمی در جامعه دارد، اما در بلندمدت به نفع اقتصاد جامعه خواهد بود. در زمینه تأثیر یارانه‌ها بر کشاورزی مطالعات و تجربه کشورهای مختلف در دسترس است؛ به عنوان مثال، کو و کندی^۱ (2006) معتقدند که در جریان تجارت جهانی، مزایای یارانه صادرات و واردات محصولات کشاورزی به زیان کشورهای ارائه دهنده یارانه و به سود کشورهای واردکننده محصولات خواهد بود. گاتنر^۲ (2002) معتقد است که اصلاح یارانه مواد غذایی در مصر در اغلب موارد به یک مسئله سیاسی تبدیل گردیده است. در عین حال این سیاست می‌تواند علاوه بر تقویت شبکه امنیت اجتماعی، در کاهش فقر و مخارج دولت مؤثر افتد. آبت و همکاران^۳ (1987) در پژوهش خود دریافتند که هدفمندسازی یارانه‌های صادرات محصولات کشاورزی می‌تواند رفاه کشورها را با بهره‌مندی از تفاوت هزینه حمل و نقل، جذب عرضه بیش از رقبا، افزایش تقاضا بیش از عرضه و ... افزایش دهد. یانچینگ و جیا^۴ (2010) معتقدند که یارانه‌های بیمه محصولات کشاورزی به دلیل فشار اقتصادی که به دولت وارد می‌کند، در نهایت به توسعه بخش کشاورزی آسیب وارد می‌سازد. در این میان همکاری بین شرکت‌های بیمه و دولت برای ارائه کارآمد یارانه‌ها و افزایش رفاه اجتماعی می‌تواند کارساز باشد.

در ایران پژوهش‌های افرادی چون: امینی (۱۳۸۸)، طاهری و همکاران (۱۳۸۹)، سلامی و سرایی شاد (۱۳۸۹)، نجفی و فرج زاده (۱۳۸۹)، موسوی و همکاران (۱۳۸۸) و کریمی و زاهد کیوان (۱۳۸۹) حاکی از نیاز سیاست یارانه‌های بخش کشاورزی به یک تعدیل قیمتی و هم‌سوئی آن با سیاست‌های مکمل، می‌باشد. به عنوان نمونه، سلامی و سرایی شاد (۱۳۸۹) معتقدند که اجرای این طرح باعث افزایش هزینه‌های تولید و افزایش قیمت‌ها بویژه کالاهای اساسی، نهاده‌های تولید و هزینه حمل و نقل خواهد گردید. کریمی و زاهدی کیوان (۱۳۸۹) نشان داده‌اند که الگوی کنونی تخصیص یارانه‌های کشاورزی در هر دو گروه مصرف‌کننده و تولیدکننده بهینه نمی‌باشد و بر اساس الگوی بهینه می‌بایست ۸۶/۵۶ درصد سهم کل یارانه‌های کشاورزی به بخش تولیدی و ۱۳/۴۴ درصد باقی مانده به بخش مصرفی تخصیص یابد که این امر نیازمند یک تعدیل ۵۹/۶۱ درصدی در کل یارانه‌های بخش کشاورزی می‌باشد.

تحقیق حاضر بر آن است تا اثرات کوتاه‌مدت طرح هدفمندکردن یارانه‌ها به شکل فعلی (حذف یارانه حامل‌های انرژی و پرداخت یارانه نقدی به همه افراد) را بر جامعه روستایی کشاورز بسنجد. این کار نه بر اساس مدل‌های پیش‌بینی اقتصادی، بلکه صرفاً با تکیه بر مشاهده تغییرات و همچنین نظرات ابراز شده‌ی کشاورزان صورت گرفته است. سؤالات مطرح شده عبارتند از:

۱- هدفمندسازی یارانه‌ها در مدت کوتاه اجرای آن، چه تاثیری بر تولید کشاورزی روستاها و وضعیت اقتصادی خانوارهای کشاورز داشته است؟

۲- روند تغییرات هزینه‌های تولید و درآمد کشاورزان طی دو دوره قبل و بعد از هدفمندسازی به چه صورت می‌باشد؟

مبانی نظری:

یارانه عبارتست از پرداخت مستقیم یا غیرمستقیم دولتی، امتیاز اقتصادی یا اعطای برتری ویژه‌ای که به نهادهای خصوصی، خانوارها و یا دیگر واحدهای تولیدی جهت دستیابی به هدف‌های مورد نظر دولت انجام می‌پذیرد (موسوی و همکاران، ۱۳۸۸: ۶۳). همچنین می‌توان گفت یارانه بهایی است که دولت‌ها برای رساندن کالا و خدمات به دست مصرف‌کنندگان به قیمت ارزان‌تر و حمایت از توان رقابت تولیدکنندگان پرداخت می‌کنند (امینی، ۱۳۸۸: ۱۸).

یارانه‌ها از دیدگاه اهداف دولت در پرداخت آنها به یارانه اقتصادی، یارانه توسعه‌ای، یارانه اجتماعی، یارانه سیاسی و یارانه فرهنگی تقسیم‌بندی می‌شوند. یارانه اقتصادی جهت نیل به اهداف اقتصادی شامل تخصیص بهینه منابع، ثبات اقتصادی، توزیع عادلانه درآمد، کاهش هزینه‌های تولید، حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان پرداخت می‌شود. تحقق اهداف فوق مشروط

¹ .W.Koo and Kennedy

² .Gatner

³ .Abbott

⁴ .Yuanchang & Jiyu

به آن است که دریافت‌کننده با تغییر و تعدیل نحوه عمل خود موجب تشویق تولید یا مصرف کالا شود. یارانه توسعه‌ای به منظور تقویت زیربنای اقتصادی و اجتماعی جهت برقراری تعادل میان سامانه تولید و مصرف، کمک به ایجاد موسسه‌های تحقیقاتی و انتقال علوم و فناوری و کمک به تحصیل دانشجویان داخل و خارج از کشور پرداخت می‌شود. بر همین منوال، یارانه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی نیز با اهداف و زمینه‌های مشخص اعطاء می‌گردد. یارانه‌های اقتصادی از دیدگاه مرحله پرداخت به یارانه مصرفی، یارانه تولیدی، یارانه توزیعی، یارانه خدماتی و یارانه صادراتی تقسیم می‌شود. یارانه مصرفی شامل پرداخت‌هایی به مصرف‌کننده است که در جهت بهبود توزیع درآمد، تعدیل آثار ناشی از فشارهای بازار، ترغیب مصرف کالاهای ملی صورت می‌گیرد. یارانه تولیدی به منظور کاهش هزینه‌های تولید و حمایت از تولیدکنندگان پرداخت می‌شود. یارانه به عوامل تولید و یارانه برای خرید تضمینی از جمله این نوع یارانه است. یارانه از دیدگاه انعکاس در بودجه دولت به یارانه آشکار و یارانه پنهان دسته‌بندی می‌شود. یارانه آشکار، شامل تمامی یارانه‌هایی است که در بودجه دولت وجود دارد و در برگیرنده مجموعه یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم است. یارانه پنهان، کالا یا خدمتی است که از سوی دولت مورد حمایت بوده اما هزینه‌های این حمایت در بودجه دولت منعکس نمی‌شود مانند یارانه‌های سوخت و اعتبارات. یارانه از دیدگاه نحوه توزیع در جامعه به یارانه باز، یارانه سرانه و یارانه هدفمند اطلاق می‌شود. یارانه باز به مفهوم عرضه عمومی و بدون محدودیت کالای یارانه‌ای بوده و سهم یارانه به طور مستقیم به میزان تقاضا وابسته است. یارانه سرانه به طور برابر میان تمامی افراد جامعه توزیع می‌شود مانند یارانه کالاهای اساسی که بهبود توزیع درآمد را در پی داشته اما لزوماً منجر به کاهش فقر نمی‌شود. یارانه هدفمند یارانه‌ای است که به طور مستقیم به گروه هدف ارائه می‌شود. شناسایی درست گروه هدف و تعیین روش انتقال (جنسی، نقدی و غیرنقدی) از چالش‌های پرداخت این نوع یارانه است.

سیاست‌های کلی در زمینه اعطای یارانه در جامعه عبارتند از: الف) انتقال درآمد از مالیات‌دهندگان به تولیدکنندگان یا مصرف‌کنندگان؛ ب) تثبیت یا کاهش قیمت برخی از کالاها و خدمات؛ ج) اثرگذاری بر رفتار عرضه‌کنندگان یا تقاضاکنندگان کالاها و خدمات معین؛ د) تولید و ارائه کالاهای عمومی به تمام افراد جامعه (رحیمی، ۱۳۷۵: ۳۲).

در پرداخت یارانه به بخش کشاورزی، باید به چند نکته توجه نمود از جمله این که: ۱- میزان یارانه‌های این بخش مهم است. ۲- حمایت‌های لازم گاه برای رسیدن به اهداف ناهمگون و گاه حتی متناقض است (عدم هماهنگی حمایت‌ها و اهداف). ۳- نفوذ گروه‌های ذی‌نفع (در میان آنها کشاورزان) اساسی می‌باشد. ۴- تولید محصولات کشاورزی معمولاً در یک محیط طبیعی صورت می‌گیرد که این امر میزان تقاضا را افزایش می‌دهد، و بنابراین جلوگیری از سرریز شدن آن معمولاً کار ساده‌ای نیست (Schmid at all, 2007: 596). از دیگر روش‌های معمول حمایتی برای تقویت بنیه تولید در بخش کشاورزی، پرداخت یارانه به نهاده‌های بخش کشاورزی یا عرضه‌ی نهاده‌های تولید با قیمتی پایین‌تر از بازار آزاد به کشاورزان است؛ بدین ترتیب با کاهش هزینه‌های تولید، فعالیت کشاورزی سودآورتر می‌شود (آخوندی قهرودی، ۱۳۸۹: ۶۲).

برای تغییر نظام یارانه‌ی غیرمستقیم در کشور ما و جایگزینی نظام هدفمند، دلایل و توجیهات روشنی وجود دارد. این دلایل در جدول شماره ۱ خلاصه شده است. بخش اصلی و چالش‌برانگیز طرح تحول اقتصادی دولت، هدفمندکردن یارانه‌ها است که آن هم تبدیل پرداخت یارانه‌ها از حالت غیرمستقیم به حالت مستقیم و احیاناً حذف تدریجی آن در مراحل بعدی است. این همان سیاستی است که یکی از پایه‌های اصلی سیاست تعدیل اقتصادی در دولت سازندگی و سیاست‌های پیشنهادی بانک جهانی بود. پیش‌بینی دقیق اثرات انتقال یارانه‌ها از حالت غیرمستقیم به مستقیم، کاری بس پیچیده و سخت و شاید هم غیرممکن است چرا که انجام چنین کاری نیازمند یک بانک اطلاعات دقیق و گسترده از ده‌ها متغیر اقتصادی و اجتماعی داخلی و خارجی از یک سو و یک مدل اقتصادی و اجتماعی کلان از سوی دیگر است تا رفتار متغیرهای گوناگون اقتصادی و اجتماعی را در ارتباط با یکدیگر بتوان شناسائی نموده و به شبیه‌سازی ارتباط میان آنها برای زمان پس از نقدی کردن یارانه‌ها پرداخت.

جدول ۱- دلایل و توجیهات هدفمندکردن یارانه‌ها

مشکلات نظام قبلی پرداخت یارانه‌ها	نتایج قابل انتظار (اهداف) هدفمندی یارانه‌ها
- پرداخت همگانی و بهره‌مندی نابرابر دهک‌های درآمدی از یارانه‌ها و در نتیجه کاهش اثربخشی یارانه‌ها	- افزایش کارایی نظام اقتصادی از طریق آزادسازی قیمت
- افزایش شکاف بین قیمت‌های داخلی و خارجی انرژی	- کاهش فساد، رانت و اتلاف منابع ناشی از یارانه‌های غیرهدفمند
- افزایش بی‌رویه مصرف	- اصلاح ساختار درآمدی بنگاه‌های تولیدکننده انرژی و تغییر نظام توجیه فنی- اقتصادی طرح‌های تولید انرژی
- افزایش فشار بر منابع عمومی و بودجه دولت	- اصلاح ساختار تولید در راستای به‌کارگیری فناوری با شدت انرژی پایین
- پیشی گرفتن مصرف داخل از کل تولید کشور	- افزایش احتمال اقتصادی شدن پروژه‌های تامین انرژی از منابع تجدیدپذیر
- بهره‌وری پایین انرژی در کشور	- مصرف بهینه انرژی و کاهش قاچاق
- کاهش رقابت‌مندی تولیدات داخل در بازارهای جهانی	- کاهش مخارج عمومی و رفع عدم تعادل بودجه‌ای
- مشکلات فزاینده حمل و نقل و معضل ترافیک	- کاهش شکاف مصرف انرژی بین گروه‌های درآمدی
- گسترش اقتصاد زیرزمینی	- بهبود شاخص‌های زیست‌محیطی به دلیل صرفه‌جویی در مصرف انرژی‌های فسیلی
- تشدید تخریب محیط زیست	- افزایش توان صادراتی کشور به دلیل کنترل رشد مصرف داخلی
	- بهبود شفافیت مالی دولت و شرکت‌های دولتی

منبع: مطالعات کتابخانه‌ای نگارندگان، ۱۳۹۱.

در کنار اثرات مثبتی که برای هدفمندکردن یارانه‌ها وجود دارد، چالش‌های عمده آن را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد که راهکارهای مناسبی برای هر یک باید تدارک دید:

- ۱- شوک منفی بر نرخ تورم
- ۲- چالش تولیدکنندگان و تولید ناخالص داخلی
- ۳- چالش آمار و اطلاعات پشتیبان
- ۴- چالش مکانیسم‌های حمایتی

با توجه به این که شوک منفی و سخته خوردن نرخ تورم بزرگترین چالش اجرای طرح تحول اقتصادی است، بنابراین، دولت می‌بایست ارقام کاهش یارانه‌ها در سال‌های نخست، رشته‌هایی که یارانه را از دست می‌دهند و همچنین، راهکارهای حمایتی را به طور جزئی و مشروح اعلام می‌کند تا افکار عمومی از بلاتکلیفی درآمده و بر اساس اطلاع‌رسانی، برنامه‌ریزی صورت می‌گرفت. در حوزه چالش تولیدکنندگان می‌توان گفت حذف یارانه‌ها از دو جهت اثر منفی بر تولید (کشاورزی و صنعت) دارد: نخست این که با حذف یارانه‌ها و رشد هزینه‌های شهروندان، تقاضا برای خرید کالا کم می‌شود که این تنزل تقاضا باعث کاهش قیمت شده و با توجه به بالابودن هزینه‌های تولید در ایران به غیراقتصادی شدن تولید و کاهش تولید کالا در کشور منجر شده و به بخش تولید آسیب می‌زند. دومین اثر این است که حذف یارانه‌ها شامل خود تولیدکنندگان هم می‌شود؛ یعنی هزینه‌هایی چون آب، برق، انرژی و حتی مواد اولیه افزایش خواهد داشت که جبران آن بسیار مشکل است. بنابراین بخش‌های تولیدی از این جهت در خطر قرار می‌گیرد. از آن جا که تا به حال طرح روشنی برای جبران این هزینه‌ها برای تولیدکنندگان اعلام نشده است، لذا وضعیت دشوار و تقریباً نامعلومی پیش روی تولیدکنندگان قرار دارد. بدیهی است کاهش تولید کشور هم به رشد تولید ناخالص داخلی و هم به اشتغال موجود ضربه می‌زند. در نهایت، این که طرح تحول اقتصادی مشتمل بر چند مکانیسم حمایتی مستقیم و غیرمستقیم است؛ نخستین و اصلی‌ترین مکانیسم، پرداخت یارانه نقدی برای جبران بخشی از یارانه حذف شده است. رقم این یارانه در مرحله اول، مبلغ ۴۵۵۰۰۰ ریال به ازای هر نفر است که با توجه به مکانیسم سرانه‌ای آن، اثربخشی آن برای جامعه هدف یعنی دهک‌های درآمدی پایین جامعه کم‌رنگ شده و برای تولیدکنندگان نیز فایده‌ای نخواهد داشت. مکانیسم بعدی، طرح‌های تنظیم بازار با همکاری بخش خصوصی است اما کمیت و

کیفیت این طرح‌ها از نظر دربرگیری جمعیتی و منطقه‌ای، نوع کالاها، شیوه تنظیم بازار که مثلا قیمت کالاها از طریق عرضه مستقیم یا روش‌های دیگر کنترل شود و سایر نکات ضروری اعلام نشده و صحبت‌ها همچنان در حد کلیاتی دلگرم‌کننده باقی مانده است.

بنابراین، هدفگیری یارانه‌ها و اصلاح قیمت حامل‌های انرژی و سایر کالاهای یارانه‌ای ضروری است؛ البته این مهم زمانی کارساز خواهد بود که برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، اصلاح قیمت‌ها با برنامه‌های حمایت اجتماعی همراه باشد. با توجه به روش اجرای نظام یارانه جدید از اواخر سال ۱۳۸۹ تاکنون که به صورت سرانه پرداخت می‌شود و نه هدفمند، بدیهی است که اهداف مورد نظر در هدفمندی یارانه‌ها محقق نخواهد شد. نکته مهم دیگر این است که قانون هدفمندکردن یارانه‌ها به مشکلات صنایع، تولید و کشاورزی نپرداخته است. علاوه بر آن بعد از تعدیل قیمت‌ها و بالارفتن قیمت سوخت، نرخ کالاهای تولیدی به مراتب گرانتر شده است. از جمله پی‌آمدهای منفی این قانون می‌توان به بروز تورم و افزایش قیمت‌ها اشاره کرد که در وهله اول به تحت فشار قرارگرفتن صاحبان درآمدهای ثابت و کم و یا بی‌درآمدها منجر می‌شود. کاهش سرمایه‌گذاری، افزایش بیکاری و کاسته شدن از ظرفیت‌های اشتغال نیز از دیگر تبعات احتمالی این قانون در سال‌های نخست اجرا است.

به طور خلاصه، اثرات اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها در بخش کشاورزی را می‌توان از نظر زمانی در مقیاس‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت مشخص نمود. در کوتاه‌مدت (یک تا دو سال)، افزایش قیمت حامل‌های انرژی، افزایش هزینه‌تولید را سبب می‌شود (تأثیر بر قیمت تمام‌شده محصولات کشاورزی). بنابراین، آن دسته از فعالیتهای تولیدی که در فرآیند خود به مقدار متناهی انرژی نیاز دارند (مانند کشت‌های گلخانه‌ای و ...) دچار آشفتگی و سردرگمی شده و بالابردن قیمت کالا نیز به دلیل از دست دادن بازار فروش نمی‌تواند چندان کارساز باشد. بنابراین، تغییر نوع تولید و حجم فعالیت‌ها و همچنین کنترل و مدیریت مصرف نهاده‌ها می‌تواند راهکارهای میان‌مدت (دو تا پنج سال) باشد. در مقیاس بلندمدت (بیش از پنج سال) نیز ارتقاء سطح بهره‌وری عوامل تولید نتیجه هدفمندی یارانه‌ها خواهد بود. در واقع، با هدفمندکردن یارانه‌ها و توجه کشاورزان به سود و زیان تولید، کشاورزی معیشتی به سمت کشاورزی اقتصادی (تجاری) گام خواهد برداشت. ارتقاء تکنیک‌های تولید، مکانیزاسیون بیشتر و مدیریت دانایی‌محور در بخش کشاورزی از ویژگی‌های این نوع کشاورزی می‌باشد. بنابراین، چنانچه مطابق قانون هدفمندسازی یارانه‌ها، ۳۰٪ درآمدهای حاصل از این محل به زیرساخت‌های تولیدی جامعه تعلق گیرد و همچنین، اصلاحاتی که مقرر شده است در بخش‌های بانکی، گمرکی و ساختار قوانین مالیاتی کشور صورت گیرد، اثرات این طرح برای کشاورزی و به طور کلی برای اقتصاد کشور در بلندمدت مثبت ارزیابی می‌شود.

روش تحقیق:

تحقیق حاضر از نظر نوع و ماهیت آن، یک تحقیق کاربردی، و از نظر روش، جزء تحقیقات توصیفی-تحلیلی به شمار می‌آید که به شیوه پیمایشی مبتنی بر پرسشنامه (نیمه ساخت‌یافته) اجرا شده است. اطلاعات نظری از روش کتابخانه‌ای، و اطلاعات مربوط به منطقه مورد مطالعه از طریق پرسشنامه و مصاحبه گردآوری شد. رویی ابزار با نظر متخصصان و کارشناسان به تأیید رسید و پایایی آن نیز با استفاده از پایلوت تست و محاسبه آلفا کرونباخ سنجیده شد و میزان آن ۰/۸۸ بدست آمد که بیانگر پایایی بالای این مقیاس است. برای تکمیل اطلاعات پرسشنامه، از روش مصاحبه نامنظم و آزاد استفاده شده است که آزادی عمل زیادتر برای کسب اطلاعات دقیق‌تر و بیشتر، دارد. جامعه آماری روستاهای دهستان آباد طشک می‌باشد که طبق سرشماری سال ۱۳۸۵ دارای شش آبادی دارای سکنه است که جمعاً ۱۰۹۲۸ نفر جمعیت و ۲۸۳۷ خانوار را شامل می‌شود. لذا با توجه به اینکه مطالعه بر روی تأثیر یارانه‌ها بر اقتصاد کشاورزان است، جامعه آماری مورد مطالعه ۱۴۶۸ خانوار بهره‌بردار کشاورز می‌باشد. تعداد نمونه‌ها برای تکمیل پرسشنامه، بر اساس فرمول کوکران ۲۶۴ نمونه از خانوارهای بهره‌بردار کشاورز است. به منظور انجام مطالعه دقیق و بررسی اثرات هدفمندکردن یارانه بر تمامی کشاورزان، جامعه آماری تحقیق با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی شده و بر اساس میزان اراضی به شش گروه تقسیم و با توجه به تعداد بهره‌برداران هر گروه تعداد نمونه لازم مشخص گردید. در نهایت، نمونه‌ها به صورت تصادفی با انتساب مطلوب از میان هر گروه انتخاب شدند (جدول شماره ۲).

جدول ۲- تعداد نمونه بر حسب میزان زمین بهره‌برداران

میزان زمین	تعداد بهره‌برداران	تعداد نمونه
۰-۵	۱۰۲۷	۱۸۴
۵-۱۰	۲۵۹	۴۷
۱۰-۲۰	۱۴۲	۲۵
۲۰-۴۰	۲۶	۵
۴۰-۶۰	۱۴	۳

برای بررسی تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر وضعیت اقتصادی کشاورزان، ۲۵ سؤال در طیف لیکرت پنج سطحی تنظیم گردید. سطوح این طیف شامل خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد می‌باشد که به ترتیب نمرات ۱ تا ۵ برای آنها در نظر گرفته شد. برای تعیین حداقل و حداکثر امتیاز این بخش به صورت زیر اقدام گردید:

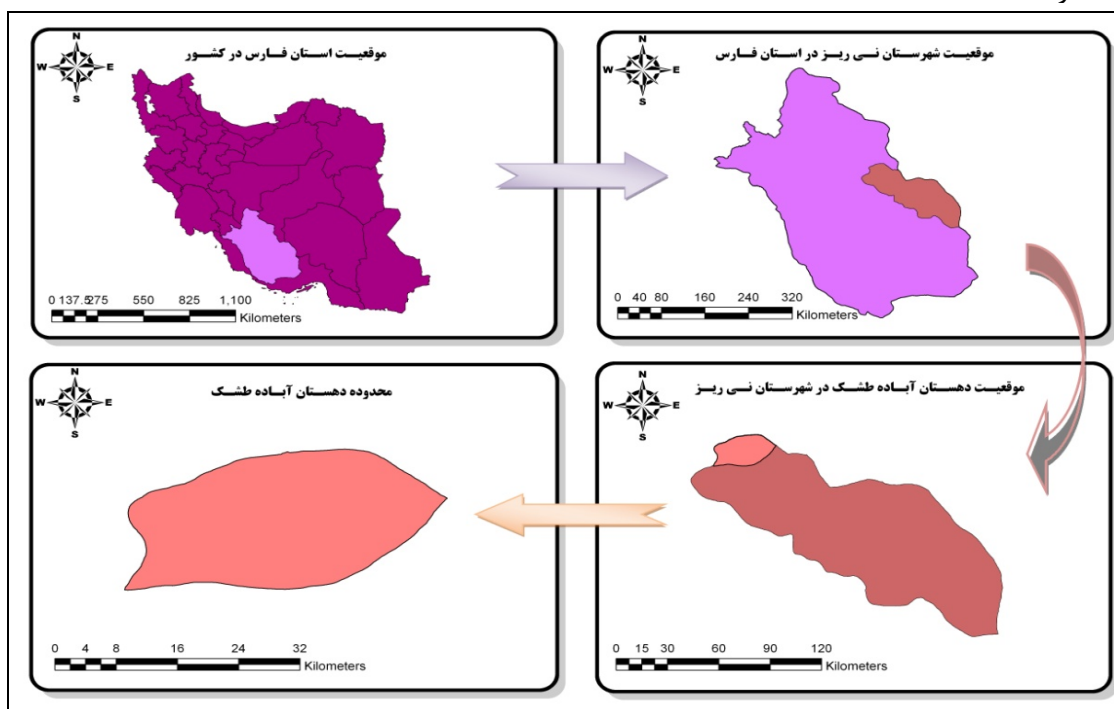
حداکثر نمره اکتسابی: بالاترین نمره در هر سؤال (۵) × تعداد سؤال (۲۵).

حداقل نمره اکتسابی: پایین‌ترین نمره در هر سؤال (۱) × تعداد سؤال (۲۵).

بنابراین حداقل امتیاز ۲۵ و حداکثر امتیاز ۱۲۵ برای تعیین میزان تأثیر در نظر گرفته شد. بر اساس پاسخ‌های ارائه شده، نظر کشاورزان در مورد تأثیر هدفمندی یارانه‌ها به چهار سطح کم A، نسبتاً کم B، نسبتاً زیاد C، زیاد D گروه‌بندی شده است. برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها، از آزمون‌های t مستقل و وابسته و آزمون فریدمن استفاده شده است. شایان ذکر است چهارچوب زمانی این تحقیق، از نوع عرضی یا مقطعی است که فقط یک‌بار در مقطع زمانی تابستان ۱۳۹۱ انجام شده است.

شناخت ناحیه مورد مطالعه:

حوزه جغرافیایی مورد مطالعه، دهستان آباده طشک است که در مختصات جغرافیایی ۵۳ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۵۴ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی، و ۲۹ درجه و ۱۸ دقیقه تا ۲۹ درجه و ۵۵ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته و یکی از ۹ دهستان شهرستان نیریز است که در قسمت شمال غربی این شهرستان و بین شهرستان‌های مرودشت، شیراز و استهبان قرار دارد (شکل شماره ۱).

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی شهرستان نیریز در استان فارس و دهستان آباده طشک در شهرستان نیریز

این منطقه به لحاظ اقلیمی در منطقه خشک قرار دارد (با میانگین بارش کمتر از ۲۰۰ میلی‌متر در سال) و بیشترین سطح زیرکشت متعلق به گندم، ذرت و جو است. از سال ۱۳۸۵ کشت کلزا در این منطقه عمومیت یافته و رو به گسترش است به طوری که سطح زیرکشت این محصول از ۵ هکتار در سال ۸۵ به ۲۳۰ هکتار در سال ۸۸ رسیده است (جهاد کشاورزی شهرستان نیریز: ۱۳۸۹). در واقع از سطح زیرکشت گندم و ذرت که محصول اصلی منطقه است کاسته و به سطح زیرکشت کلزا افزوده شده است. علت این تغییر نوع کشت را می‌توان در نیاز آبی کمتر و کوتاه‌بودن دوره کشت کلزا یافت که با وضعیت کم‌آبی منطقه و خشکسالی‌های اخیر هماهنگ است.

یافته‌های تحقیق:

یافته‌های توصیفی:

در این بخش به بررسی وضعیت تعداد اعضای خانوار (با مقیاس فاصله‌ای)، سنی، میزان زمین زراعی و باغی (با مقیاس نسبی) سواد و مالکیت کشاورزان پرداخته شده است. میانگین سنی کشاورزان در جامعه آماری این تحقیق ۵۱,۳۶ سال است. بیشترین سطح سواد مربوط به سطح ابتدایی می‌باشد. میانگین تعداد اعضای خانوار ۵,۳۹ نفر و بیشترین فراوانی اعضای خانوار مربوط به خانوارهای پنج نفره و میانگین میزان زمین زراعی ۶,۰۶ هکتار است که بیش از ۷۰ درصد پاسخگویان، کمتر از پنج هکتار زمین دارند. میانگین میزان باغ ۱,۱۹ هکتار می‌باشد و همچنین بیش از ۷۰ درصد باغات کمتر از یک هکتار مساحت دارد. بیشترین درصد مالکیت مربوط به مالکیت خصوصی (با ۸۶,۸ درصد) می‌باشد (جدول شماره ۳ و ۴).

جدول ۳- وضعیت ویژگی‌های فردی پاسخگویان

متغیر	میانگین	انحراف معیار	ماکزیمم	مینیمم
سن (سال)	۵۱,۳۶	۱۲,۹۰	۸۵	۲۲
اعضای خانوار	۵,۳۹	۱,۸۵	۱	۱۲
میزان زمین زراعی	۶,۰۶	۶,۷۵	۵۰	۰
میزان باغ (هکتار)	۱,۱۹	۱,۲۷	۱۰	۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱.

جدول ۴- توزیع پاسخگویان بر حسب مالکیت

نما	فراوانی تجمعی	درصد فراوانی	متغیر
شخصی	۸۶,۸	۸۶,۸	شخصی
	۹۳,۲	۶,۳	اجاره ای
	۹۸,۹	۵,۸	ترکیبی
	۹۸,۹	۰	دولتی
	۹۸,۹	۰	وقفی
	۱۰۰	۱,۱	واگذاری
ابتدایی	۱۱,۶	۱۱,۶	بی سواد
	۴۲,۱	۳۰,۵	ابتدایی
	۶۶,۳	۲۴,۲	راهنمایی
	۸۲,۶	۱۶,۳	دبیرستان
	۱۰۰	۱۷,۴	تحصیلات دانشگاهی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱.

برای بررسی سطح زیرکشت محصولات زراعی و عملکرد آن به بررسی چهار محصول اصلی منطقه شامل گندم، ذرت، جو و کلزا پرداخته شده است. بر طبق جدول شماره ۵ در طی سال‌های ۹۰-۸۸ به دلیل خشکسالی، سطح زیرکشت و عملکرد گندم، ذرت و جو و کلزا روند کاهشی داشته است. به عنوان نمونه میانگین سطح زیر کشت گندم از ۳,۴۷ در سال ۸۸ به ۳,۱۵ درصد در سال ۹۰ و عملکرد آن از ۳۷۹۵,۱۴ کیلوگرم به ۳۰۹۳,۷۵ کیلوگرم رسیده است (جدول شماره ۵).

جدول ۵- میانگین سطح زیر کشت، عملکرد و قیمت فروش محصولات زراعی در دهستان آبا ده طشک

محصول	سال ۱۳۸۸			سال ۱۳۹۰		
	سطح زیر کشت (هکتار)	تولید در هکتار (کیلوگرم)	قیمت فروش هر کیلو (تومان)	سطح زیر کشت (هکتار)	تولید در هکتار (کیلوگرم)	قیمت فروش هر کیلو (تومان)
گندم	۳,۴۷	۴۳۷۹,۵۱	۳۱۹,۴	۳,۱۵	۳۰۹۳,۷۵	۳۶۹,۶۷
ذرت	۲,۱۹	۶۰۴۰,۲۹	۳۱۹,۸	۲,۰۲	۵۵۰۰,۸	۳۶۵,۳۲
جو	۱,۴	۲۷۲۷,۲۷	۳۰۶,۷۱	۱,۵۹	۲۱۵۷,۲۱	۳۳۹,۳۵
کلزا	۲,۲	۱۶۷۰	۵۳۲	۲,۱۷	۱۴۵۰,۵۳	۵۹۱,۰۵

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱.

برای محاسبه هزینه هر محصول، میانگین هزینه کاشت، داشت و برداشت محاسبه گردید. با نگاهی به اعداد موجود در جدول شماره ۶ می‌توان دریافت که هزینه تمامی محصولات در تمامی مراحل کشت (به جز کلزا در مراحل کاشت و داشت) از سال ۸۸ تا ۹۰ افزایش داشته است.

جدول ۶- میانگین هزینه کاشت، داشت و برداشت محصولات زراعی (در هکتار)

مراحل تولید	هزینه محصول گندم (هزار تومان)		هزینه محصول ذرت (هزار تومان)		هزینه محصول جو (هزار تومان)		هزینه محصول کلزا (هزار تومان)	
	۸۸	۹۰	۸۸	۹۰	۸۸	۹۰	۸۸	۹۰
کاشت	۲۴۶,۷۶	۲۵۶,۸۳	۱۹۶,۶۸	۲۲۱,۹۵	۱۷۶,۶۲	۲۰۶,۰۶	۲۴۳,۷۵	۲۱۲,۳۶
داشت	۱۴۶,۵۳	۱۶۳,۸۵	۱۹۳,۲۶	۲۱۴,۵	۱۰۹,۷۸	۱۴۰,۴۸	۱۲۹,۱۷	۱۱۰,۰۸
برداشت	۱۲۷,۶۴	۱۳۲,۹۱	۱۳۶,۸۸	۱۴۹,۶۵	۷۶,۱۱	۹۴,۷۰	۷۱,۴۳	۸۰,۷۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۱.

یافته‌های تحلیلی تحقیق:

الف) تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر درآمد و هزینه‌های کشاورزان:

برای بررسی تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر درآمد و هزینه کشاورزان از آزمون t وابسته استفاده شد. برای مقایسه هزینه محصولات زراعی طی سال‌های ۸۸ و ۹۰ (با استفاده از آزمون t وابسته) جدول شماره ۷ تشکیل داده شد.

جدول ۷- هزینه محصولات منطقه حاصل از آزمون t وابسته در سال‌های ۸۸ و ۹۰

معنی داری	t	۹۰		۸۸		سال هزینه
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
***۰۰	-۴,۵۲	۲۶۱,۱۳	۵۴۴,۵۳	۲۵۴,۳۴	۴۸۸,۷۷	هزینه گندم
***۰۰۰	-۴,۸۱	۳۰۲,۳۹	۵۹۷,۸۶	۲۷۵,۷۸	۵۲۰,۱۴	هزینه ذرت
***۰۰۰	-۴,۸۲	۲۲۰,۸۱	۴۴۴,۲۲	۱۹۷,۸۳	۳۶۴,۳۹	هزینه جو
۰۹۰۰	-۲,۰۹	۲۱۹,۳۲	۴۷۹,۱۷	۲۳۱,۶۶	۴۰۸,۳۳	هزینه کلزا

منبع: یافته‌های تحلیلی تحقیق، ۱۳۹۱.

مطابق اطلاعات جدول شماره ۷ هزینه گندم، ذرت و جو طی سال‌های ۸۸ و ۸۹ با احتمال ۹۹ درصد تفاوت معنی‌داری با هم داشتند؛ لذا می‌توان گفت هزینه کشت این سه محصول در سال ۱۳۹۰ به طور معنی‌داری نسبت به سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است. اما هزینه تولید کلزا با وجود افزایش در قیمت تفاوت معناداری با سال قبل نداشته است. همچنین مطابق اطلاعات جدول شماره ۸، درآمد حاصل از کشت گندم در طی سال‌های ۸۸ و ۹۰ به طور معنی‌داری در سطح ۱٪ با هم تفاوت دارند. به

عبارت دیگر می‌توان گفت درآمد حاصل از کشت گندم در سال ۹۰ نسبت به سال ۸۸ به طور معنی‌داری کاهش یافته است. درآمد حاصل از سه محصول دیگر یعنی ذرت، جو و کلزا با روند کاهشی تفاوت معنی‌داری در دو سال مورد بررسی نداشتند.

جدول ۸- درآمد محصولات منطقه حاصل از آزمون t وابسته در سالهای ۸۸ و ۹۰

معنی داری	t	۹۰		۸۸		درآمد
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰.۰۰***	۳,۶۳	۴۲۲۱۴۳۰,۱۴	۳۳۸۴۹۲۶,۳۹	۵۵۶۶۵۴۸,۳۵	۴۲۶۶۸۴۹,۶۱	درآمد گندم
۰,۳۷	۰,۹	۴۲۰۴۴۸۱,۶۰	۴۴۳۵۴۲۶,۹۶	۴۶۶۰۸۶۴,۸۹	۴۹۹۲۲۶۰,۸۷	درآمد ذرت
۰,۵۳	۶۲,۰	۱۷۱۹۷۹۰	۱۳۸۱۵۳۲,۳۹	۲۰۳۹۷۶۶,۶	۱۴۸۵۷۵۸,۰۶	درآمد جو
۷۴,۰	۳۳,۰-	۲۰۸۴۶۳۲,۳۷	۲۳۷۰۸۳۳,۳۳	۱۷۵۵۵۴۹,۴۹	۲۱۰۳۲۵۰	درآمد کلزا

منبع: یافته‌های تحلیلی تحقیق، ۱۳۹۱.

در واقع با توجه به نتایج حاصل از این آزمون می‌توان گفت که:

- ۱- هزینه گندم، ذرت و جو در سال ۹۰ بعد از هدفمندسازی یارانه‌ها به دلیل افزایش هزینه حامل‌های انرژی، افزایش دستمزد کارگران، افزایش هزینه سایر نهاده‌های کشاورزی مانند کود، سم و بذر، منجر به افزایش هزینه‌های پس از تولید شده است؛ در حالی که قیمت محصولات کشاورزی تغییر محسوسی نداشته است. افزایش هزینه کلزا کمتر از سایر محصولات بوده و با ضریب ۰,۰۹ معنی‌دار نبوده است یعنی هزینه‌های این محصول به اندازه سایر محصولات افزایش نداشته است.
- ۲- درآمد کشاورزان طبق دو آزمون به جز برای کشت گندم برای سایر محصولات با روند کاهشی معنی‌دار نبوده است. البته علت پایین آمدن معنی‌دار درآمد گندم را می‌توان علاوه بر هدفمندسازی و افزایش هزینه‌های کشت، خشکسالی دانست چون این محصول در برابر خشکی مقاوم نیست.

ب) تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر اقتصاد کشاورزان:

نتایج حاصله از آزمون t مستقل نشان می‌دهد از نظر کشاورزان شش عامل مؤثر هدفمندسازی یارانه بر کشاورزی به ترتیب شامل ۱- عدم فروش زود هنگام محصول - به دلیل نیاز مالی - ۲- استفاده مفید از نهاده‌ها (با توجه به دستورعمل مروجان) ۳- استفاده صحیح از ادوات و ماشین‌آلات در مزارع ۴- همکاری زنان و سایر اعضای خانواده در فعالیت‌های کشاورزی ۵- استفاده به موقع از ماشین‌آلات در عملیات کشاورزی ۶- بهبود عملیات آماده‌سازی زمین برای کشت بوده است که با ۹۹٪ اطمینان معنادار می‌باشد. تفاوت سایر مولفه‌ها با مطلوبیت عددی مورد آزمون، به شکل منفی می‌باشد. در واقع بعد از هدفمندسازی یارانه کشاورزان سعی دارند بخشی از نیازهای مالی خود را از طریق یارانه‌ها رفع کنند در نتیجه، این امر باعث کاهش سلف و کوتاه‌تر شدن دست واسطه‌ها شده است. همچنین به دلیل افزایش هزینه نهاده‌ها و ماشین‌آلات کشاورزی، کشاورزان سعی در استفاده صحیح، به موقع و اصولی از آنها دارند و از طرف دیگر به دلیل افزایش دستمزد کارگران کشاورزی، کشاورزان از نیروی کار خانگی و اعضای خانوار به خصوص زنان استفاده می‌کنند تا از این طریق هزینه‌های تولید کاهش یابد و به سود بیشتری دست یابند. (جدول شماره ۹).

جدول ۹- تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر وضعیت اقتصادی کشاورزان با استفاده از آزمون t مستقل

ردیف	مولفه‌ها	آماره آزمون t	تفاوت میانگین	درجه آزادی	معنادار ی	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
						حد پائین	حد بالا
۱	افزایش فرصت‌های اشتغال غیرکشاورزی با استفاده از درآمد یارانه‌ها	-۴۷/۷۱	-۱/۶۵	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۷۲	-۱/۵۸
۲	افزایش درآمدهای حاصل از فعالیت‌های دامداری	-۴۲/۴۴	-۱/۵۸	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۶۶	-۱/۵۲
۳	افزایش درآمد مستقیم حاصل از فعالیت‌های کشاورزی	-۲۵/۱۰	-۱/۲۹	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۴۰	-۱/۱۹
۴	همکاری زنان و سایر اعضای خانواده در فعالیت‌های کشاورزی به دلیل افزایش هزینه‌های تولیدی	۱۳/۷۶	۰/۷۴	۲۶۳	۰/۰۰۰	۰/۶۴	۰/۸۵
۵	عدم فروش زود هنگام محصول به دلیل نیاز مالی	۲۵/۰۳	۱/۱۹	۲۶۳	۰/۰۰۰	۱/۱۰	۱/۲۹
۶	افزایش بهره‌وری و میزان تولید	-۶۵/۲۷	-۱/۸۰	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۸۸	-۱/۷۷
۷	استفاده از بیمه محصولات کشاورزی	-۱۱/۶۰	-۰/۸۱	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۰/۹۵	-۰/۶۷
۸	بهبود وضعیت خدمات بهداشتی- درمانی و اصلاح نژاد دام	-۸۴/۸۷	-۱/۸۹	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۹۴	-۱/۸۵
۹	توسعه کیفی دامداری‌های سنتی	-۸۴/۸۶	-۱/۸۹	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۹۴	-۱/۸۵
۱۰	بهبود کیفی نژاد دام‌ها	-۱۵۴/۷۴	-۱/۹۶	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۹۹	-۱/۹۴
۱۱	کشت محصولات نقدی و بازاری	۰/۷	۰/۰۰۵	۲۶۳	۰/۹۴۲	-۰/۱۴	۰/۱۵
۱۲	انتخاب نهاده‌های مناسب با اقلیم و خاک و آب	-۱۰۵/۱۸	-۱/۹۳	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۹۷	-۱/۹۰
۱۳	بهبود عملیات آماده‌سازی زمین برای کشت	۳/۷۰	۰/۲۵	۲۶۳	۰/۰۰۰	۰/۶۱	۰/۹۲
۱۴	کاهش هزینه‌های به‌کارگیری نوآوری، نهاده و ماشین‌آلات در کشت	-۱۸۹/۵۱	-۱/۹۷	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۲/۰۰	-۱/۹۶
۱۵	استفاده از روش‌های نوین آبیاری	-۴۴/۱۹	-۱/۵۸	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۶۵	-۱/۵۱
۱۶	استفاده صحیح از ادوات و ماشین‌آلات در مزارع	۱۴/۴۹	۰/۵۲	۲۶۳	۰/۰۰۰	۰/۴۵	۰/۶۰
۱۷	ارائه و استفاده بموقع از ماشین‌آلات در عملیات کشاورزی	۷/۱۵	۰/۳۷	۲۶۳	۰/۰۰۰	۰/۲۷	۰/۴۸
۱۸	توانایی تأمین و خرید بموقع نهاده‌ها (بذر، کود، سم و ...)	-۱۰/۳۳	-۰/۶۹	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۰/۸۳	-۰/۵۶
۱۹	افزایش قیمت محصولات کشاورزی	-۸۴/۸۷	-۱/۸۹	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۹۴	-۱/۸۵
۲۰	استفاده مفید از نهاده‌ها (با توجه به دستورعمل مروجان)	۱۵/۱۹	۰/۶۶	۲۶۳	۰/۰۰۰	۰/۵۸	۰/۷۵
۲۱	ایجاد زمینه پس‌انداز برای خانوار	-۳۱/۸۶	-۱/۴۵	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۵۵	-۱/۳۷
۲۲	میل به استفاده از پس‌اندازهای خانوار در کارهای گروهی و تعاونی	-۱۲/۱۳	-۱/۱۰	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۲۸	-۰/۹۳
۲۳	کاهش وابستگی به منابع مالی واسطه‌ها و ...	-۳۰/۳۴	-۱/۳۰	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۲۲	-۱/۳۸
۲۴	اعتمادسازی متقابل میان نظام اعتباری و کشاورزان	-۳۲/۸۲	-۱/۵۰	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۱/۶۰	-۱/۴۱
۲۵	افزایش فرصت و میزان استفاده از اعتبارات بانکی برای توسعه کشاورزی	-۱۸/۷۳	-۰/۷۷	۲۶۳	۰/۰۰۰	-۰/۸۶	-۰/۶۹

منبع: یافته‌های تحلیلی تحقیق، ۱۳۹۱.

همچنین ۲۵ گویه را در قالب چهار شاخص با آزمون فریدمن مورد بررسی قرار داده‌ایم و با اطمینان ۹۹٪ معنی‌دار است در نتیجه فرض صفر رد می‌گردد. (جدول شماره ۱۰).

جدول ۱۰- مقایسه تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر وضعیت اقتصادی کشاورزان با استفاده از آزمون فریدمن

اثرات هدفمندسازی یارانه	میانگین رتبه‌ای
اشتغال و درآمد	۲/۹۳
تغییر شیوه‌های تولید کشاورزی	۱/۱۴
استفاده از نهاده‌ها و ماشین‌آلات	۳/۰۹
استفاده از تسهیلات	۲/۷۴

ادامه جدول ۱۰- مقایسه تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر وضعیت اقتصادی کشاورزان با استفاده از آزمون فریدمن

تعداد	سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار کای اسکور
۲۶۴	۰/۰۰	۳	۲۸۴/۶۹۹

منبع: یافته‌های تحلیلی تحقیق، ۱۳۹۱.

همان-طور که از جدول شماره ۱۰ استنباط می‌شود، شاخص تغییر شیوه‌های تولید کشاورزی کمترین میانگین رتبه‌ای و استفاده از نهاده‌ها و ماشین‌آلات با میانگین رتبه‌ای ۳/۰۸ از مطلوبیت عددی برخوردار بوده است که علت آن را می‌توان چنین توجیه کرد: بعد از هدفمندسازی یارانه‌ها هزینه سوخت و در نتیجه هزینه ماشین‌آلات کشاورزی و همچنین قیمت نهاده‌های تولید افزایش یافته است در نتیجه کشاورزان برای بهره‌وری بهتر و کسب سود و تولید بیشتر سعی بر استفاده به موقع، صحیح و مفیدتر از نهاده‌ها و ماشین‌آلات دارند. بعد از هدفمندسازی یارانه‌ها از یک طرف استفاده از بذرها اصلاح شده، ماشین‌آلات جدید متداول گردیده است و از طرف دیگر چون کشاورزان در مورد بذر و ماشین‌آلات جدید آگاهی کامل ندارند، در نتیجه، این امر باعث شده که تعامل کشاورزان با مروجان جهاد کشاورزی افزایش یابد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها:

بررسی‌ها نشان داد میانگین سنی کشاورزان مورد مطالعه در این تحقیق بالای ۵۰ سال می‌باشد. با مقایسه این سن با میانگین سنی جامعه ایرانی که ۲۷،۹۹ سال (نتایج سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۸۵) و میانگین سن کشاورزان کشور که ۴۶ سال می‌باشد (زارع، ۱۳۹۰)، می‌توان مشاهده نمود که جمعیت کشاورز شاغل در این منطقه در گروه سنی پیر قرار دارد و جوانان به دلایلی از جمله: کم بودن درآمد کشاورزی و پرزحمت بودن کار، آینده شغلی نامطمئن حرفه کشاورزی و... تمایل کمتری به کار کشاورزی دارند. برخلاف سن بهره‌برداران کشاورزی، میزان سواد آنها در سطح پایین قرار دارد. مطالعات صورت گرفته در دیگر مناطق کشور از جمله مطالعات عاقل و ذوقی (۱۳۸۸)، علی‌بیگی و همکاران (۱۳۹۰)، اعظمی و همکاران (۱۳۹۰)، ویسی و همکاران (۱۳۸۹)، یعقوبی و همکاران (۱۳۸۹)، گندم‌زاده و ثمری (۱۳۸۸)، جمشیدی و همکاران (۱۳۸۹) و شریف‌زاده و همکاران (۱۳۸۹) نیز این یافته را پشتیبانی می‌کند.

از آنجا که بعد خانوار بر هزینه مالی، وضعیت فقر، درآمد خانوارها و در نتیجه رضایت از وضعیت اقتصادی روستاها تأثیر- گذار بوده؛ به بررسی بعد خانوار پرداخته شده است. میانگین تعداد اعضای خانوار پاسخگویان ۵،۳۹ بوده است. این در شرایطی است که متوسط بعد خانوار کشور ۴ نفر در سال ۱۳۸۵ و ۳،۶ نفر در سال ۹۰ (نتایج اولیه سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰) بوده است. نتایج تحقیقات گراوندی و علی‌بیگی (۱۳۸۹)، شریف‌زاده و همکاران (۱۳۸۹) و اطهری و علم بیگی (۱۳۸۹) نیز مؤید بالا بودن بعد خانوار کشاورزان می‌باشد.

میانگین میزان زمین زراعی ۶،۰۶ هکتار است و بیش از ۷۰٪ کشاورزان زیر ۵ هکتار زمین دارند. این امر بیانگر حاکمیت بهره‌برداری کوچک مقیاس و خرده مالکی در منطقه می‌باشد. این در شرایطی است که میانگین زمین‌های زراعی کشور ۵،۰۷ هکتار (سرشماری کشاورزی، ۱۳۸۲) می‌باشد. یافته‌های محبوبی و همکاران (۱۳۹۰)، علی‌بیگی (۱۳۹۰)، اعظمی و همکاران (۱۳۹۰)، سعیدی راد و پرهیزگار (۱۳۹۰)، گراوندی و علی‌بیگی (۱۳۸۹)، باقری و شاهپسند (۱۳۸۹)، جمشیدی و همکاران (۱۳۸۹)، فمی و همکاران (۱۳۸۹) و اطهری و علم‌بیگی (۱۳۸۹) این نتیجه را پشتیبانی می‌کند. بر اساس مصاحبه با کشاورزان دلیل اصلی کوچک بودن زمین‌های کشاورزی قانون ارث می‌باشد که این یافته سخن اهلرز در مورد زمین‌های کشاورزی ایران را تأیید می‌کند. کوچک بودن زمین‌های زراعی منطقه، از یک طرف راه را برای برنامه‌ریزی مناسب جهت استفاده بهینه از منابع آب‌های زیرزمینی، خرید و استفاده ادوات کشاورزی، مکانیزاسیون کشاورزی، آبیاری نوین (قطره‌ای و بارانی) مسدود نموده و از طرف دیگر موجب افزایش هزینه، اتلاف وقت و پایین آمدن درآمد کشاورزان شده است. همچنین بیشترین درصد مالکیت اراضی مربوط به مالکیت شخصی (۸۶،۸٪) می‌باشد.

اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها موجب شد که درآمد و هزینه کشاورزان در بخش کشاورزی دستخوش تحول گردد. بر طبق نتایج این تحقیق، در طی سال‌های مورد مطالعه، سطح زیرکشت و عملکرد گندم، ذرت و جو و کلزا روند کاهشی داشته است. همچنین هزینه تمامی محصولات در تمامی مراحل کشت (به جز کلزا در مراحل کاشت و داشت) از سال ۸۸ تا ۹۰ افزایش داشته است. بنابراین، همانطور که پیش‌بینی می‌شد افزایش قیمت حامل‌های انرژی بر قیمت تمام‌شده محصولات کشاورزی تأثیر گذاشته و سبب افزایش قیمت تولیدات شده است. با توجه به این که بالا بردن قیمت کالا نیز نمی‌تواند چندان

کارساز باشد (به دلیل از دست دادن بازار فروش)، بنابراین، تغییر نوع تولید و حجم فعالیت‌ها و همچنین کنترل و مدیریت مصرف نهاده‌ها می‌تواند راه کارهای احتمالی باشد.

نتایج آزمون t همبسته حاکی از آن است که بعد از هدفمندسازی یارانه‌ها هزینه تولید محصولات کشاورزی افزایش داشته، ولی درآمد کشاورزان با روند کاهشی روبرو بوده است. بنابراین، چنانچه نحوه‌ی پرداخت یارانه‌ها به تولیدکنندگان کشاورزی بهبود نیابد و قیمت فروش محصولات همزمان با افزایش قیمت نهاده‌ها تحت حمایت یارانه‌ها قرار نگیرد، تولید محصول در کشور دچار مسئله شده و امنیت غذایی جامعه تهدید خواهد شد. همچنین بیشترین تأثیر هدفمندسازی یارانه‌ها بر عدم فروش زود هنگام محصول - به دلیل نیاز مالی - و به کارگیری ماشین‌آلات و نهاده‌های کشاورزی بوده است به طوری که با توجه به آزمون فریدمن، استفاده به موقع، صحیح و اصولی از ماشین‌آلات با توجه به نظرات مروجین کشاورزی از مطلوبیت عددی برخوردار بوده است.

بخش کشاورزی برای رسیدن به پیشرفت و توسعه، نیازمند حمایت دولت است. از جمله حمایت‌هایی که به خصوص در چند سال اخیر مورد توجه قرار گرفته، هدفمندسازی یارانه‌ها با هدف افزایش سرمایه‌گذاری و افزایش تولید در این بخش است. چنانچه مطابق قانون هدفمندسازی یارانه‌ها، ۳۰٪ درآمدهای حاصل از این محل به زیرساخت‌های تولیدی جامعه تعلق گیرد و همچنین، اصلاحاتی که مقرر شده است در بخش‌های بانکی، گمرکی و ساختار قوانین مالیاتی کشور صورت گیرد، اثرات این طرح برای کشاورزی در بلندمدت مثبت ارزیابی می‌شود. بنابراین، انتظار می‌رود در بلندمدت، سطح بهره‌وری عوامل تولید ارتقاء یابد و با توجه کشاورزان به سود و زیان تولید، کشاورزی معیشتی به سمت کشاورزی اقتصادی (تجاری) گام بردارد. با توجه به نتایج تحقیق، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- با توجه به بالا بودن میانگین سنی کشاورزان مورد بررسی، پیشنهاد می‌شود با حمایت دولت از افزایش سودآوری و بهره‌وری فعالیت‌های کشاورزی، انگیزه جوانان برای ماندن در روستا و پرداختن به فعالیت‌های کشاورزی تقویت شود.
- به دلیل کوچک‌مقیاس و خرده مالکی بودن زمین‌ها، رابطه معنی‌دار بین میزان زمین با درآمدهای محصولات مختلف و وجود مشکلات در یکپارچه‌سازی اراضی، تشکیل تعاونی‌های مشاع و بهبود مدیریت مزرعه توصیه می‌شود.
- افزایش هدفمند سهم بیمه کشاورزی و سود تسهیلات کشاورزی از یارانه‌های پرداختی به تولیدکنندگان بخش کشاورزی.
- درصد بیشتری از یارانه‌های بخش کشاورزی، به منظور حمایت از بخش تولید مورد استفاده قرار گیرد.
- آزادسازی یارانه‌های نهاده‌های کشاورزی به صورت تدریجی صورت گیرد زیرا حذف یکباره یارانه‌ها منجر به افزایش هزینه‌های تولید و در نتیجه، کاهش درآمد کشاورزان می‌شود.
- از آنجا که بیشتر افزایش هزینه‌ها مربوط به نهاده‌ها و ماشین‌آلات می‌باشد، به کارگیری ماشین‌آلات نوین با بهره‌وری بالا در مصرف انرژی باید مورد تأکید قرار گیرد.
- اعمال سیاست‌های حمایتی مناسب و تخصیص بهینه یارانه‌ها نقش اساسی در افزایش تولید کشاورزی دارد، بنابراین، تنوع در ابزارهای حمایتی و گسترش بیمه محصولات کشاورزی، ایجاد نظام بیمه فراگیر روستاییان (بیمه از کار افتادگی، حوادث و بازنشستگی) پیشنهاد می‌شود.

منابع و مأخذ:

۱. آخوندی قهرودی، معصومه (۱۳۸۹): «اثرات حذف یارانه‌های نهاده‌های کشاورزی (سم و کود) بر کشاورزی کشور مالوی»، مجله دهیاری‌ها، شماره ۳۲، تهران، صص ۶۳-۶۱.
۲. اطهری، زهرا و امیرحسین علی‌بیگی (۱۳۸۹): «تحلیل ادراک کشاورزان شهرستان کرمانشاه از تعاون»، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۲-۴۱، شماره ۴، تهران، صص ۵۷۶-۵۶۵.
۳. اعظمی، امیر و همکاران (۱۳۹۰): «تحلیل رضایتمندی کشاورزان از اجرای سیستم‌های آبیاری تحت فشار در استان کرمانشاه»، نشریه آب و خاک، جلد ۲۵، شماره ۴، تهران، صص ۸۵۳-۸۴۵.

۴. امینی، رامین (۱۳۸۸): «تحلیل هدفمندکردن یارانه‌ها در بخش کشاورزی»، مجله دام، کشت و صنعت، شماره ۱۱۷، تهران، صص ۱۹-۱۸.
۵. امینی، رامین (۱۳۸۹): «هدفمندکردن یارانه‌ها و بخش کشاورزی»، ماهنامه دام، طیور و آبزیان، سال ۷، شماره ۳۳، رشت، صص ۳۷-۴۱.
۶. باقری، اصغر و محمدرضا شاه پسند (۱۳۸۹): «بررسی نگرش کشاورزان سیب‌زمینی‌کار دشت اردبیل نسبت به عملیات کشاورزی پایدار»، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۲-۴۱، شماره ۲، تهران، صص ۲۴۲-۲۳۱.
۷. جهاد کشاورزی شهرستان نیریز (۱۳۸۹): «گزارش توانمندی‌های کشاورزی شهرستان نیریز»، اداره آمار و انتشارات.
۸. جمشیدی، علی‌رضا و همکاران (۱۳۸۹): «بررسی عوامل مؤثر بر نگرش کشاورزان نسبت به کاشت برنج مطالعه موردی: شهرستان شیروان و چرداول»، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۲-۲۴، شماره ۳، تهران، صص ۲۹۷-۲۸۷.
۹. حیدری چروده، مجید و سیمین فروغزاده (۱۳۹۰): راهنمای کاربردی نرم افزار با تأکید بر روش تحقیق و آمار SPSS، نشر جامعه شناسان، چاپ اول، تهران.
۱۰. دبیرخانه کارگروه تحولات اقتصادی (۱۳۸۷): «چهارچوب کلی طرح تحول اقتصادی»، گزارش پشتیبان، قابل دسترس در: www.tahavolatteeghtesadi.ir/portal تاریخ بازدید: ۱۳۹۱/۵/۲۸.
۱۱. زارع، محمود (۱۳۹۰): فرصت‌ها و چالش‌های بخش کشاورزی ایران، انتشارات سازمان جهاد کشاورزی استان مازندران، چاپ اول، ساری.
۱۲. سعیدی راد، محمدحسین و عبدالله پرهیزگار (۱۳۹۰): «مطالعه شاخص‌های مکانیزاسیون در کشاورزی خرده مالک استان خراسان رضوی و ارائه راه‌کارهای مناسب»، نشریه ماشین‌های کشاورزی، جلد ۱، شماره ۱، تهران، صص ۵۳-۴۸.
۱۳. سلامی، حبیب‌الله و سرایی شاد، زینب (۱۳۸۹): «تخمین میزان افزایش قیمت گندم تولیدی در اثر حذف یارانه سوخت»، مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی، دوره ۲، شماره ۲، صص ۶۱-۷۲.
۱۴. سلیمانی، جلیل (۱۳۹۱): «نقش هدفمندکردن یارانه‌ها بر اقتصاد و تولید کشاورزی»، قابل دسترس در: www.agrieco.ir/jalil/authore/soleimany تاریخ بازدید: ۱۳۹۱/۱۱/۷.
۱۶. شریف‌زاده، مریم، زمانی، غلامحسین و عزت اله کرمی (۱۳۸۹): «عوامل مؤثر بر به‌کارگیری اطلاعات هواشناسی در تصمیم‌گیری‌های کشاورزان، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران»، دوره ۲-۴۱، شماره ۴، تهران، صص ۵۵۵-۵۴۱.
۱۷. شکوری، علی (۱۳۸۷): سیاست‌های توسعه کشاورزی در ایران، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
۱۸. عاقل، حسن و محمد ذوقی (۱۳۸۸): «بررسی مهم‌ترین موانع و مشکلات توسعه کشت کلزا در خراسان»، مجله پژوهش‌های زراعی ایران، جلد ۷، شماره ۲، تهران، صص ۵۱۴-۵۰۵.
۱۹. عزیزی خانخیلی، طاهر و غلامحسین زمانی (۱۳۸۹): «سازه‌های مؤثر بر مشارکت کشاورزان در مدیریت آبیاری: کاربرد تحلیل مسیر، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، جلد ۲۴، شماره ۱، مشهد، صص ۹۰-۸۳.
۲۰. کریمی، فرزاد و مهدی زاهدی کیوان (۱۳۸۹): «تعیین الگوی بهینه تخصیص یارانه‌های بخش کشاورزی به مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان»، مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی، جلد ۲، شماره ۴، تهران، صص ۱۲۰-۹۹.
۲۱. کلانتری، خلیل (۱۳۸۹): پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار SPSS، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، تهران.
۲۲. گراوندی، شهپر و امیرحسین علی‌بیگی (۱۳۸۹): «تعیین عوامل مؤثر بر استفاده از راهبردهای مدیریت ریسک تولید توسط کشاورزان ذرت‌کار شهرستان کرمانشاه». فصلنامه پژوهش‌های روستایی، سال ۱، شماره ۲، تهران، صص ۱۳۶-۱۱۷.

۲۳. گندم‌زاده، راضیه و داوود ثمری (۱۳۸۸): «عوامل مؤثر بر گرایش کشاورزان به عضویت در تعاونی‌های تولید شهرستان طبس»، نشریه تعاون، سال ۲۰، شماره ۲۱۲، تهران، صص ۹۱-۱۱۴.
۲۴. محبوبی، محمدرضا، اسماعیلی اول، محمد و جعفر یعقوبی (۱۳۹۰): «بررسی عوامل بازدارنده و پیشبرنده کاربرد روش‌های جدید آبیاری توسط کشاورزان: مورد غرب شهرستان بشرویه در خراسان جنوبی»، مجله مدیریت آب و آبیاری، دوره ۱، شماره ۱، تهران، صص ۸۷-۹۸.
۲۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰): نتایج اولیه سرشماری جمعیتی استانهای کشور.
۲۶. مطیعی لنگرودی، سیدحسن و همکاران (۱۳۸۹): «تحلیل پایداری نظام‌های بهره‌برداری زراعی خانوادگی و تعاونی‌های تولید روستایی (مطالعه موردی: شهرستان آق‌قلا)»، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۲-۴۱، شماره ۳، تهران، صص ۳۲۳-۳۲۳.
۲۷. موسوی، سید نعمت‌الله، خالویی، اردوان و ذکریا فرج‌زاده (۱۳۸۸): «بررسی اثرات رفاهی حذف یارانه‌ی کود شیمیایی بر تولیدکنندگان ذرت استان فارس» ف مجله تحقیقات اقتصاد کشاورزی. جلد ۱، شماره ۴، مردودشت، صص ۶۱-۷۶.
۲۸. وزارت بازرگانی (۱۳۸۹): «وزارت بازرگانی و هدفمندی یارانه‌ها»، اندیشه بازرگانی، شماره ۱، تهران، قابل دسترس در: www.moc.gov.ir، تاریخ بازدید: ۱۳۹۱/۲/۷.
۲۹. ویسی، هادی، محمودی، حسین و محمد شریفی‌مقدم (۱۳۸۹): «تبیین رفتار کشاورزان در پذیرش فناوری‌های مدیریت تلفیقی آفات»، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، سال دوم، شماره ۴۱، شماره ۴، تهران، صص ۴۹۰-۴۸۱.
۳۰. یعقوبی، ابوالحسن و همکاران (۱۳۸۹): «عوامل مؤثر بر مدیریت ریسک در بین کشاورزان گندم‌کار دیم شهرستان تفرش»، مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۶، شماره ۱، تهران، صص ۱۰۲-۹۱.
31. Gutner. T. (2002): The political economy of food subsidy reform: the case of Egypt. *Food Policy*, 27, 455-476.
32. -Hansen, H. O. (2002): Agricultural subsidy schemes. *Encyclopedia of Dairy Sciences*, 7-15.
33. W. Koo W. and. P. L. Kenndy (2006): The Impact of Agricultural Subsidies on Global welfare. <http://ajae.oxfordjournals.org/>, 1219-1226.
34. -Schmid E. Sinabell F. and F. Hofreither (2007): Analysis Phasing out of environmentally harmful subsidies: Consequences of the 2003 CAP reform. *Ecological Economics*, 6, 596 – 604.
35. Yuanchang X. and Jiyu J. (2010): The optimal boundary of political subsidies for agricultural Insurance in welfare economic prospect. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1, 163–169.
36. Abbott P. C. Paarlberg PL. and J. A. Sharples (1987): Targeted Agricultural Export Subsidies and Social Welfare. *American Journal of Agricultural Economics*, 69, 723-732.

